

Наталія ШУЛЬЖУК

СТИЛІСТИКА СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

*навчальний посібник
для учнів ліцеїв та гімназій*

Рівне
2019

*Рекомендовано до друку на засіданні вченої ради Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол № 8 від 27 вересня 2019 року)
та на засіданні педагогічної ради КЗ «Рівненський обласний науковий
ліцей-інтернат II-III ст.» Рівненської обласної ради
(протокол № 6 від 29 серпня 2019 року)*

Рецензенти:

Мединська Наталія Миколаївна, доктор філологічних наук, професор, проректор Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені С. Дем'янчука;

Совтис Наталія Миколаївна, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови імені акад. К. Ф. Шульжука Рівненського державного гуманітарного університету;

Сосюк Наталія Володимирівна, заслужений учитель України, кавалер ордена Княгині Ольги III ступеня, директор КЗ «Рівненський обласний науковий ліцей-інтернат II-III ст.» Рівненської обласної ради; вчитель української мови.

Шульжук Н. В.

Ш 95

Стилістика сучасної української літературної мови : навчальний посібник для учнів ліцеїв та гімназій / Н. В. Шульжук. – Рівне – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2019. – 174 с.

ISBN 978-966-2254-59-4

У посібнику висвітлено курс стилістики української мови як навчальної дисципліни і науки про функціональний аспект мови. Розглянуто теоретичні питання стилістики, джерела виникнення й формування лінгвостилістики, її основні поняття й категорії. Схарактеризовано стилістичну систему української мови та подано завдання до практичних занять з курсу. Матеріал структуровано у три розділи: «Стилістика української мови як лінгвістична наука й навчальна дисципліна», «Функціональні стилі української мови», «Стилістичні засоби української літературної мови». Структура кожного розділу підпорядкована меті – допомогти учням засвоїти основні стилістичні поняття, навчитися різних форм і методів самостійної роботи з мовностилістичним матеріалом, науковою і методичною літературою; сформуванню вміння здійснювати стилістичний аналіз текстів; розвивати науково-дослідницькі здібності; формувати вміння моделювати власні зв'язні стилістично диференційовані висловлювання відповідно до комунікативного наміру.

Запропоновані у посібнику завдання сприяють формуванню вмінь і навичок класифікувати мовностилістичні явища, давати їм усебічну характеристику, визначати їх функції у комунікативно-мовленнєвій діяльності; вони орієнтовані на глибоке осмислення стилістичної системи української мови. Тексти, запропоновані для аналізу їх змістової й стилістичної структури, спрямовані на виховання в учнів поваги до рідної мови, почуття гордості за українську історію та культуру.

Після кожного розділу подано запитання і завдання для самоконтролю, які уможливають не лише з'ясування рівня засвоєння відповідного матеріалу, а і його систематизацію.

Термінологічний словник, вміщений у посібнику, сприятиме докладній підготовці учнів до практичних занять, а список літератури – глибокому засвоєнню основних тем курсу.

УДК 811. 161. 2'38 (07)
ББК 81. 411. 1-7-9

Передмова

Винятково важливим для суспільства сьогодні є духовний розвиток особистості, яка вміє не тільки швидко видобувати інформацію, приймати належні рішення у будь-якій сфері діяльності, а й володіє такими особистісними якостями, як порядність, чесність, відповідальність, тактовність, вихованість, доброзичливість та ін. Ціннісні орієнтації, комунікативні якості особистості віддзеркалює культура її усного й писемного мовлення. Опанування учнем культури мови й мовлення, мовленнєвого етикету – головний чинник ефективної особистісної комунікативної діяльності. Допомогти учням оволодіти стилістичними нормами сучасної української мови, засвоїти стилістичний потенціал мовних одиниць усіх рівнів мовної системи, сформувані вміння використовувати стилістичні засоби відповідно до мети, умов спілкування покликана дисципліна «Стилістика сучасної української літературної мови».

Структура кожного з розділів, представлених у навчальному посібнику, підпорядкована меті – допомогти учням засвоїти основні стилістичні поняття, навчитися різних форм і методів самостійної роботи з мовностилістичним матеріалом; сформувані вміння здійснювати стилістичний аналіз текстів; розвивати науково-дослідницькі здібності; формувати вміння моделювати власні стилістично диференційовані висловлювання, виробляти навички контролю й самоконтролю.

Запропоновані завдання на комунікативно-прагматичних засадах формують поняття про стилістичну систему української мови, орієнтують на глибоке осмислення змістової і стилістичної структури тексту, спрямовані на формування вмінь і навичок класифікувати мовностилістичні явища, давати їм усебічну характеристику, визначати їх функції у комунікативно-мовленнєвій діяльності; продукувати й поліпшувати власні зв'язні висловлювання, усувати допущені помилки та добирати мовні одиниці відповідно до мети і умов спілкування.

Зміст текстів спрямований на поглиблення знань учнів про український фольклор, на виховання поваги до рідної мови й формування вмінь використовувати її виражальні засоби, опанувати багатства українського мовного етикету, а також розширюють знання про видатних українців, виховують повагу до них.

Визначені ключові поняття тем допомагають сконцентрувати увагу на тлумаченні лінгвостилістичних понять у науковій літературі, а також зрозуміти природу й сутність виражальних засобів рідної мови, їх роль у мовленнєвій діяльності особистості.

Оскільки проблема культури мовлення виявляється в таких основних аспектах, як нормативність, адекватність, естетичність, поліфункціональність, то учням необхідно розвинути в собі здатність оптимального вибору мовних засобів відповідно до предмета розмови, співрозмовника, мовленнєвої ситуації. У зв'язку з цим у посібнику передбачені завдання, спрямовані на формування в учнів комунікативно-прагматичних умінь і навичок.

Список літератури (монографії, статті, підручники, посібники), дібраний з урахуванням досягнень сучасного мовознавства, сприятиме ознайомленню з науковими й навчально-методичними джерелами в галузі стилістики та глибокому розумінню тенденцій розвитку стилістичної системи сучасної української літературної мови. Він спонукатиме учнів до подальшого самостійного пошуку літератури, її ретельного вивчення й творчого застосування у науково-дослідницькій роботі.

Розділ I

Стилїстика української мови як лїнгвістична наука й навчальна дисциплїна

Учні повинні *знати*:

- визначення основних стилїстичних понять;
- методи стилїстики;
- структуру стилїстики;
- історію стилїстики української мови та джерела її збагачення;
- критерії виокремлення стилів мови;
- різновиди мовлення (почуттєво (емоційно) нейтральне, урочисте, офіційне, фамільярне, інтимно-ласкаве, гумористичне, сатиричне, саркастичне).

Учні повинні *вміти*:

- оперувати основними поняттями і категоріями стилїстики;
- працювати над своїм мовленням і стежити за мовленням інших;
- розрізняти стилїстично марковані та стилїстично немарковані одиниці;
- виявляти у текстах етноміфологеми, слова-символи;
- послуговуватись афоризмами представників різних історичних епох;
- розрізняти стилетвірні та нестилетвірні одиниці;
- розмежовувати поняття «функціональний стиль» та «експресивний стиль»;
- коментувати мовні особливості індивідуального стилю;
- виокремлювати книжні, розмовні та нейтральні елементи у межах текстів різних функціональних стилів.

Тема 1. Стилїстика як наука

Контрольні питання:

1. Стилїстика як наука, предмет та основні завдання стилїстики.
2. Методи стилїстичних досліджень.
3. Стилїстична система та стилїстика ресурсів.
4. Структура стилїстики.

Лїтература:

Дудик П. С. Стилїстика української мови : навч. посіб. / П. С. Дудик. – Київ: Академія, 2005. – С. 7–14; 20 – 26; 32–35; 43–47.

Єрмоленко С. Я. Лїнгвостилїстика: основні поняття, напрями й методи дослідження / С. Я. Єрмоленко // Мовознавство. – 2005. – № 3–4. – С. 112–125.

Капелюшний А. О. Стилістика й редагування: Практичний словник-довідник журналіста / А. О. Капелюшний. – Львів: ПАІС, 2002. – 576 с.

Кучерук О. Естетичний коментар як засіб формування культури мовлення / О. Кучерук // Урок української. – 2002. – № 7. – С. 32–34.

Макарець Ю. С. Мовний вимір національної безпеки України / Ю. С. Макарець // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». – 2017. – Вип. 68. – С. 37–44.

Мацько Л. І. Стилістика української мови: підруч. / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – Київ: Вища шк., 2003. – С. 7–71.

Сучасна українська літературна мова. Стилістика / За ред. І.К. Білодіда. – Київ: Наук. думка, 1973. – С. 22–54.

Ямчук П. М. Філософія буття української мови в ціннісно-смісловому контексті ХХ–ХХІ століть / П. М. Ямчук // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія : зб. наук. пр. – Одеса, 2018. – Вип. 32, т. 3. – С. 143–148.

Стилістика – це лінгвістична наука, основним предметом вивчення якої є стиль. У системі мовознавчих дисциплін їй належить особливе місце. Про таку особливість стилістики найвиразніше висловились російський філолог Р. А. Будагов та іспанський філософ Х. Ортега-і-Гассет, котрий ще на початку 50-х років ХХ ст. пророкував цій науці блискучу перспективу. Першому належать слова про те, що «стилістика – «душа» всякої розвиненої мови, тому їй має належати важливе місце як у науці про мову, так і в науці про художню літературу» [Будагов Р. А. Литературные языки и языковые стили. – М., 1967. – С. 101]. Другий висловився про стилістичну науку так: «Стилістика це не якийсь доважок до граматики, як уважали дотепер, а не більше й не менше – нова, тільки ще зароджувана лінгвістика, що наважилася впритул наблизитися до мови в її конкретній реальності. Новонародженій стилістиці, яка сьогодні є лише мережаною обвідкою, що відтіняє суворі риси граматики і лексики, судилося поглинути обидві ці науки й одновладно заступити на царство в лінгвістиці» [Ортега-и-Гассет Х. «Дегуманізація мистецтва» і другие работы. Эссе о литературе и искусстве. – М., 1991. – С. 447]. Життя підтвердило сміливий прогноз видатного мислителя, і стилістика перетворилася в авторитетну науку з розгалуженою структурою.

Стилістика – це інтегральна мовознавча наука, предметом якої є система мовних засобів, спрямованих на ефективну реалізацію комунікативно-прагматичних функцій мови. Матеріалом стилістики (джерелом стилістичного аналізу) є цілий текст, а метою – виявлення системності авторського вибору використовуваних мовних засобів усіх рівнів. Зауважимо, що текст є об'єктом вивчення й інших дисциплін, зокрема лінгвістики тексту, однак стилістика досліджує насамперед ті мовні засоби, які забезпечують ефективність мовленнєвої діяльності. До уваги беруться особливості функціонування одиниць усіх рівнів. Інакше кажучи, стилістика вивчає не окремі сегменти мовної структури, а всю мовну систему в динаміці та взаємодії всіх її елементів, вона цікавиться комунікативно-прагматичними функціями, що притаманні мовленнєвим творам-текстам як засобам досягнення різних практичних цілей.

Отже, якщо інші розділи мовознавства вивчають мовні явища переважно в межах одного рівня мовної системи (фонологічного – фонологія, лексичного – лексикологія, морфологічного – морфологія), то стилістика розглядає одиниці всіх мовних рівнів, причому вивчає їх з функціонального погляду.

Традиційна стилістика вивчала стиль як одну з форм системної мовної варіативності. Її метою було встановлення стилістичного потенціалу мовних одиниць, що відповідали певним функціональним стилям. У 60–70 роках ХХ ст. структурно-статичний опис стилістичних ефектів поступається місцем комунікативно-динамічному аналізу тексту в його реальному функціонуванні. Текст розглядається як динамічна система, здатна адаптуватися до мінливих умов комунікації та відбивати їх у своїй мовній структурі. При цьому стиль трактується як комунікативна, функціонально-прагматична якість тексту. «Основна проблема стилістики – пояснення використання мовних засобів у їх зв'язку з комунікативними намірами автора тексту та стилістичними ефектами. Завдання стилістики – вивчити контекстну

доцїльнїсть мовного вираження, способи текстуалїзацїї одного й того ж або практично одного й того ж змїсту. Рїзнї текстуалїзацїї можуть розцїнюватися як бїльш/менш доцїльнї або ефектївнї» [Проблеми современной стилистики. – М., 1989. – С. 63].

Практичною метою стилїстики є навчити мовця мовної майстерностї, сформувати вмїння доцїльно використовувати стилїстичнї засоби для досягнення потрібного комунїкативного ефекту.

Стилїстика разом з їншими науками, насамперед риторикою, покликана вдосконалювати комунїкативнї здїбностї мовця в усїх мовленнєвих ситуацїях.

Отже, стилїстика – роздїл мовознавчої науки, лїнгвїстичне вчення про функцїонування й використання мови. Вона посїдає особливе мїсце серед їнших фїлологїчних дисциплїн й вїдзначається:

- їнтегративнїстю (дослїджує стилїстичнїй потенцїал елементїв усїх мовних рївнїв);
- функцїональнїстю (звертає увагу переважно на комунїкативно-прагматичне призначення мовних одиниць і тексту в цїлому);
- прагматичнїстю (визначає принципи і прийоми ефективного мовленнєвого спїлкування).

Методи стилїстики – це способи осмислення мови, її структурних елементїв. Сукупнїсть взаємопов'язаних методїв вивчення й засвоєння стилїстичних функцїй структурних одиниць мови – *методика стилїстики*.

Методи стилїстики прийнято подїляти на *загальнонауковї* (методи їндукцїї й дедукцїї, аналізу і синтезу, спостереження, експерименту, зїставнїй, структурнїй, статистичнїй) та *спецїальнї* (порївняльно-їсторичнїй, структурно-стилїстичнїй, семантико-стилїстичнїй, статистично-стилїстичнїй, порївняльно-стилїстичнїй).

Як один з роздїлїв мовознавства стилїстика використовує загальнолїнгвїстичнї методи: квалїтативнїй (якїснїй), квантїтативнїй (кїлькїснїй), компаративнїй (порївняльнїй). У лїнгвостилїстицї вїдбулася певна спецїалїзацїя загальнолїнгвїстичних методїв, виробилися власне стилїстичнї методи, прийоми, процедури дослїдження. Бїльшїсть їз них активно використовується при стилїстичному аналізі.

Суть *методу зїставлення* полягає в тому, що шляхом зїставлення рїзних текстїв дослїдник виявляє серед наявних у мовї засобїв такї, що дають найлїпшїй стилїстичнїй ефект. Метод допомагає виявити найбільш виразнї стилїстичнї одиницї.

Метод стилїстичного експерименту – творчїй метод цїлеспрямованої замїни одних мовних елементїв їншими, функцїонально схожими, з їх подальшою оцїнкою щодо ефектївностї у досягненнї певної комунїкативної настанови.

Стилїстико-статистичнїй метод дає можливїсть описати стиль шляхом а) встановлення набору типових мовних засобїв (їнвентаря функцїональних стилїв); б) зїставлення статистичних характеристик певного тексту їз середньо-статистичними показниками цього функцїонального стилю. Цей метод дозволяє простежити змїну й становлення стилїстичних норм певної мови, розвиток функцїональних стилїв, внесок майстрїв слова у мовотворчїсть.

Оволодїння стилїстикою української мови передбачає вивчення її функцїональних можливостей, її спїлкувального потенцїалу. З-помїж складникїв *стилїстичної системи* нацїональної мови виокремлюють: рїзновиди (типи) лїтературної мови, що використовуються в рїзних сферах суспїльної мовної комунїкацїї; стилїстичнї засоби всїх мовних рївнїв, якї завдяки паралельному чи синонїмїчному вживанню здатнї передавати їнтелектуальнї й експресивнї вїдтїнки висловленого змїсту, позначенї стилїстичною маркованїстю в семантичнїй структурї мови.

Мовнї одиницї функцїонально рїзнотипнї: *стилїстично маркованї* (тї, якї стали типовими не для всїх стилїв мови, а переважно для окремого) і *стилїстично немаркованї* (використовуються в усїх стилях і формах мови).

Стилїстика як наука має такї підроздїли: загальна теорїя і практика функцїонування мови; вчення про стилї, жанри і форми мови; вчення про функцїї всїх одиниць мови.

Термїни «*стилїстика мови*» і «*стилїстика мовлення*» розмежовують, як і термїни «мова» і «мовлення»: мова є провїдним і регулювальним началом, оскїльки мовлення їндивїда витьворюється під впливом мовлення колективу; мовлення – це суб'єктивнїй вияв мови. Якщо «*стилїстика мови*» – стилїстичнїй

матеріал мови в межах усіх її стилів і жанрів, відпрацьованість стилістичних функцій кожної мовної одиниці, то «стилістика мовлення» – найтипівіше, зразкове, нормативне й комунікативно доречне використання мовцем того, що позначається терміном «стилістика української літературної мови».

Стилістика послуговується такими поняттями, як *загальномовна норма, літературна норма, стильова норма, стилістична норма, мовний смак, чуття мови*.

Загальномовна норма включає всі одиниці мови і прийоми їх організації, які є в ній у цей час і мають комунікативне значення для носіїв мови, незалежно від функціонально-стильових різновидів.

Літературна норма – ознаки, правила літературно опрацьованого мовлення, яке є зразком писемної і усної форм спілкування.

Стильова норма – норма, обмежена рамками стилю.

Стилістична норма діє в межах літературної норми, але переслідує мету не тільки правильності мовлення, а й доцільності та довершеності його відповідно до комунікативних завдань, умов і ситуації спілкування.

Мовний смак – дотримання мовних норм, система ідейно-естетичних і психолінгвістичних орієнтацій суспільної групи мовців щодо мови, її використання.

Чуття мови – основа доброго мовного смаку; це індивідуальна у кожного мовця система підсвідомих оцінок, що утворюються і на літературних нормах, і на мовних ідеалах. Мовний смак диктує моду на слово, тому гарний мовний смак свідчить про чуття мови, стилістичну грамотність та високу культуру мови.

Розрізняють *стилістику загальну* (теорія і практика усіх літературних мов) і *стилістику часткову* (стилістику певної окремої мови). Основу стилістики становить сучасна українська літературна мова (формувався із V–VI ст. н. е.).

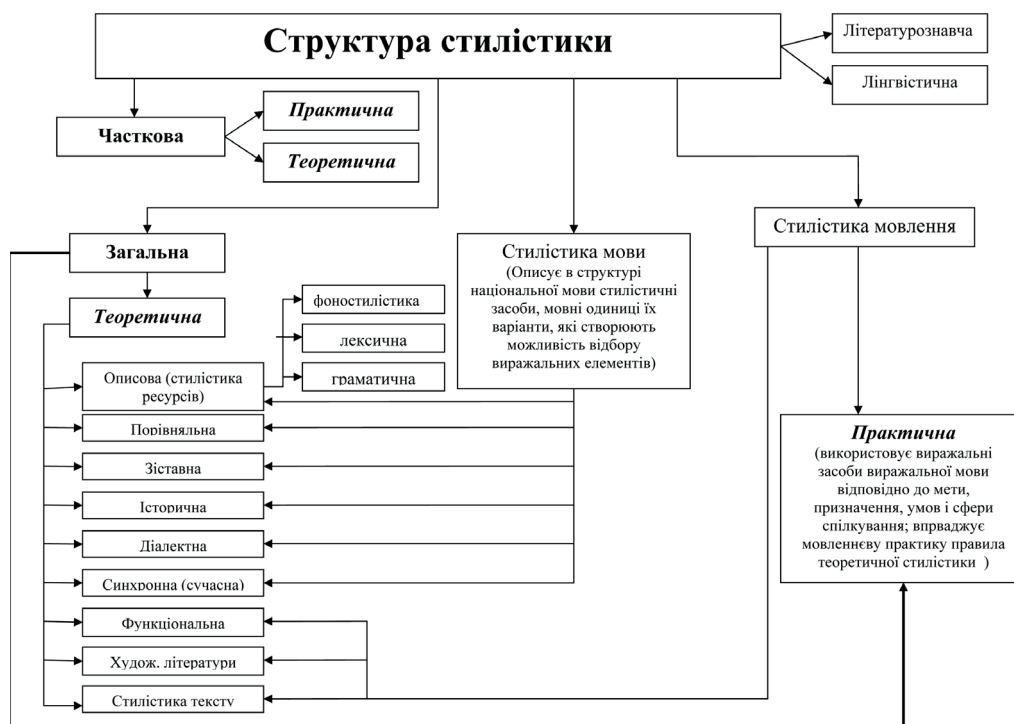
Стилістика як наука має відповідну структуру.

Теорія і практика найумотивованішого, найдоцільнішого користування мовою за найрізноманітніших життєвих ситуацій – об'єкт і предмет *лінгвістичної стилістики*.

Літературознавча стилістика коментує особливості художніх творів, якими формується їх своєрідність: тропейне вживання слів, синоніміка, ритміка художнього вислову, мовленнєва індивідуальність персонажів.

Лінгвістична і літературознавча стилістики презентують *філологічну стилістику*.

Структуру стилістики можна представити у вигляді схеми:

Стилістика мови вивчає, описує і кваліфікує наявні в структурі національної мови стилістичні засоби (морфеми, слова, словоформи, словосполучення, конструкції), тобто ті мовні одиниці і їх варіанти, які створюють можливість відбору потрібних для певного типу спілкування виражальних елементів. Крім стилістичних засобів, стилістика мови вивчає становлення та історичний розвиток стилів і підстилів літературної мови, її різновидів і виражальних аспектів, специфіку колоритів.

Стилістика мовлення вивчає використання стилістичних засобів, наявних у системі мови, в суспільній чи індивідуальній мовній практиці. У стилістиці мовлення досліджують функціонування стилів мови у різних видах діалогічного і монологічного мовлення, виявляють творчу природу мови і мовця.

Стилістична система мови визначається стилістичними можливостями і потенціями загальної системи національної мови, всіх її мовних рівнів.

Загальна стилістика (теорія стилістики) визначає поняття і категорії стилістики, предмет її дослідження, теоретично обґрунтовує принципи і методи лінгвостилістичного аналізу. У предметі загальної стилістики поєднано два аспекти: системно-структурний, що стосується будови мови, та комунікативний, який стосується її функцій.

Описова стилістика, або *стилістика ресурсів* вивчає, описує і кваліфікує наявні в структурі національної мови стилістичні засоби: стилістично забарвлені слова, форми і конструкції, встановлює систему стилістичних протиставлень на кожному рівні мовної структури, вивчає стилістичну синонімію.

Стилістика художньої літератури виділяється в окрему галузь стилістики, тому що художній стиль ширше, ніж інші функціональні стилі, охоплює і засоби мови (системи), і засоби мовлення (функціонування). До художнього стилю можуть вводитися компоненти інших стилів, оскільки він поєднує як загальномовне, так і творчоіндивідуальне. У художньому стилі все подається від людини, через її бачення і все спрямоване на сприймання людиною.

Стилістика декодування має своїм об'єктом мову художньої літератури, досліджує художній текст в аспекті сприйняття та інтерпретації його читачем, допомагає розвивати культуру читання на основі вивчення кодів літератури та створення алгоритмів декодування.

Функціональна стилістика досліджує закономірності функціонування мови в різних типізованих формах суспільної комунікації, визначає перелік і систему факторів, що впливають на формування і розвиток функціональних стилів; вивчає функціональні стилі, їх класифікацію та жанрову диференціацію, мовленнєву системність стилів, устанавлює принципи відбору і закономірності поєднання мовних одиниць у певній, стилістично визначений текст. Ця галузь стилістики особливу увагу приділяє використанню мови у різних типізованих сферах спілкування відповідно до виду суспільно-продуктивної діяльності та форм суспільної свідомості (наука, політика, право, мистецтво, виробництво, побут), тобто питанням визначення, формування і розвитку функціональних стилів літературної мови. Від описової стилістики функціональна відрізняється визначенням не тільки функціонального аспекту мови, а й ролі екстралінгвістичних чинників у мовному спілкуванні, їх впливу на здійснення мовою своїх основних суспільних функцій.

Виявити спільне, загальне і національно-специфічне у стилістичній системі національної мови можна лише зіставленням її із стилістичними системами інших національних мов, насамперед найближчих, споріднених. Цим займаються зіставна і порівняльна стилістики.

Зіставна стилістика у процесі зіставлення стилістичних систем національних мов знаходить не лише спільне та відмінне в стилістичних системах, а й виявляє співвіднесеність спільного і національно-специфічного у кожній мові, їх питому вагу і функції у суспільній мовній практиці.

Порівняльна (контрактивна) *стилістика* вивчає національне та інтернаціональне в стилістичних системах національних мов, розкриває причини та обґрунтовує шляхи збільшення інтернаціонального лексичного фонду в національних мовах, виявляє спільне і відмінне у формуванні функціональних стилів, визначає національні особливості мовленнєвих системностей функціональних стилів.

Існує два аспекти дослідження стилістичної системи конкретної мови – синхронний і діахронний. Сучасна, або *синхронна*, *стилістика* досліджує стилістичну систему національної мови з погляду сучасних потреб мовного спілкування і відповідності стилістичних явищ та засобів нині чинним літера-

турним і стилістичним нормам. Дослідженням стилістичної системи в діяхронному аспекті, тобто в її історичному розвитку, займається *історична стилістика*, яка вивчає формування і розвиток стилів упродовж усіх етапів розвитку національної мови, динаміку розвитку виражальних одиниць, часову і якісну зміну конотації, хронологічно марковані стилістичні засоби.

До сфери *діалектної стилістики* відносять дослідження говіркового мовлення з погляду спеціального і доцільного вибору, використання, розподілу в ньому мовних одиниць носіями мови відповідно до функціонального призначення, комунікативної настанови. Інший аспект діалектної стилістики полягає у з'ясуванні співвідношення літературної мови і діалекту (чи діалектів) та його впливу на формування літературної мови, вироблення її стилів, у вивченні стилістичної ролі діалектизмів у межах стилю, найчастіше художнього.

Мова породжує мовлення, яке породжує тексти. Те, що досліджує і вивчає стилістика мовлення, знаходить своє втілення в текстах. Тексти, їх визначення, типологію, повну характеристику кожного виду вивчає *лінгвістика тексту*, складником якої є *стилістика тексту*. Спираючись на конструктивні прийоми організації тексту, стилістика тексту вивчає, як втілюється ідея і зміст твору в тканину тексту, як це відбивається на особливостях композиції, організації мовного матеріалу. Для стилістики тексту особливо важливим є дотримання основного методологічного принципу – діалектичної єдності форми і змісту як двох нерозривно пов'язаних і взаємно зумовлених аспектів художнього або нехудожнього тексту.

З розвитком стилістичної науки і зростанням потреб мовної практики в стилістиці виокремився напрям прикладного характеру – *практична стилістика*, яка покликана навчити мовців добре володіти багатством виражальних засобів національної мови відповідно до мети, призначення, умов і сфери спілкування. Практична стилістика озброює мовців знаннями стилістичного арсеналу національної мови, вмінням зробити з нього правильний вибір. Завданнями практичної стилістики є впровадження в мовленнєву практику правил теоретичної стилістики, виховання у мовців чуття мовної культури.

Стилiстика взаємопов'язана з такими науками, як мовознавство, літературознавство, психолінгвістика, етика і естетика, теорія комунікації, лінгвістична прагматика (прагмалінгвістика) та ін.

ЗАВДАННЯ

Завдання 1. Прочитайте прислів'я, в яких узагальнюються народні погляди на культуру мовлення. Прокоментуйте, які якості мовлення роблять його хорошим, а які народ засуджує.

Що маєш казати – наперед обміркуй.

Слово до слова – зложиться мова.

Говори мало, слухай багато, а думай ще більше.

Не говори, що знаєш, але знай, що говориш.

Слово – не стріла, а глибше ранить.

Дурний язик голові не приятель.

Слова ласкаві, та думки лукаві.

Шабля ранить голову, а слово – душу.

Удар забувається, а слово пам'ятається.

Гостре словечко коле сердечко.

Від теплого слова і лід розмерзається.

Вода все сполоще, а злого слова – ні.

Вола в'яжуть мотузками, а людину словом.

Умій вчасно сказати, умій і замовкнути.

Не хочеш почути поганих і дурних слів, не кажи їх сам.

Краще мовчати, ніж брехати.

Мудрий не все каже, що знає, а дурний не все знає, що каже.

Більше діла – менше слів.

Завдання 2. Які критерії, на вашу думку, слід враховувати при оцінці усної відповіді учня? Скориставшись прислів'ями, представленими у попередньому завданні, запропонуйте свою схему аналізу усної відповіді учня.

Завдання 3. Законспекуйте статтю С. Я. Єрмоленко «Лінгвостилістика: основні поняття, напрями й методи дослідження» Скористайтесь її матеріалами під час підготовки відповіді на друге питання.

Завдання 4. Визначте функцію повторювального звуконаслідування *шу-шу* у повісті М. Коцюбинського «Дорогою ціною». Прочитайте виразно поданий уривок так, щоб це звуконаслідування виконало своє функціонально-стильове призначення.

Він жив, той морок, рухався, дихав, шептав щось тисячними устами, безперестанно, уперто, з посвистом, як стара баба. Соломія сиділа перестрашено та прислухалася, про що шепче морок. Шу... шу... шу... – починав він здалека, шу... шу... шу... – одзивалось тут коло неї, шу... шу... шу... – шепотіло все разом – пощо було клясти... шу-шу... а тепер умре... побачиш – умре... шу... шу... шу... Соломії ставало моторошно. «Брешеш, брешеш... – хотіла вона кинути в лице злого морокові, він мій... він буде жити... його не дуже поранено... адже він стільки пробіг...» Але морок уперто шумів своє: – Він умре ... шу... шу... (М. Коцюбинський).

Завдання 5. Доберіть українські синоніми до поданих слів: *інвазія, консенсус, пролонгація, реанімація, стагнація, конверсія, імідж, плюралізм, презентація, котоновий, корумпований, пресинг, дайджест, суверенітет, електорат.*

Якщо виникне необхідність, скористайтесь словником іншомовних слів. Висловіть міркування щодо доречності використання слів іншомовного походження у мовленні.

Завдання для самостійного виконання

Завдання 1. Прочитайте статтю П. М. Ямчук «Філософія буття української мови в ціннісно-смиловому контексті ХХ–ХХІ століть». Послугуючись прикладами, наведеними у статті, доведіть, що в основі стилістичної системи сучасної української літературної мови відображена філософія її буття як джерела й репрезентанта національної свідомості та культури.

Завдання 2. Ознайомтесь з основними положеннями статті О. Кучерук «Естетичний коментар як засіб формування культури мовлення». Прокоментуйте фрагмент з неї: «У процесі функціонування мови суттєву роль відіграють виразальні засоби, які посилюють головні елементи мовленнєвої комунікації. Таким чином, естетична функція є похідною і водночас вона збагачує комунікативну, надає мовленню образності, кожна з них не може діяти на повну силу відірвано одна від одної».

Завдання 3. Підготуйте повідомлення (усне або письмове) на одну із запропонованих тем. Скористайтесь текстом Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та матеріалами статті Ю. С. Макарець «Мовний вимір національної безпеки України». Висловіть міркування щодо порушеної проблеми. Обґрунтуйте свою позицію.

Теми для повідомлення:

- *Актуальні питання державної мовної політики;*
- *Утвердження державотворчих і суспільних функцій української мови та розширення сфери її використання.*

Тема 2. Джерела стилістики української мови

Контрольні запитання:

1. Елементи давньоукраїнської міфології у стилістиці української мови.
2. Антична культура як одне із джерел стилістики української мови.
3. Антична риторика як вихідна основа стилістики.
4. Біблійні джерела стилістики.
5. Стилістичні джерела давньоукраїнської доби.
6. Давня книжна українська літературна мова як джерело стилістики.
7. Риторика і стилістика в Києво-Могилянській академії.
8. Мовна спадщина Григорія Сковороди.
9. Український фольклор як джерело стилістики мови.

Література:

- Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонок. – Київ: Довіра. 2006. – 703 с.
- Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова / С. Я. Єрмоленко. – Київ: Наук. думка, 1987. – 245 с.
- Мацько Л. І. Біблійні джерела стилістики / Л. І. Мацько // Питання стилістики української мови : зб. наук. пр. – Київ: КДПУ, 1996. – С. 3–6.
- Мацько Л. І. Вітчизняна риторика / Л. І. Мацько, О. М. Мацько // Дивослово. – 2002. – № 5. – С. 22–27.
- Мацько Л. І. З історичних джерел стилістики / Л. І. Мацько // Стилістика української мови : зб. наук. пр. – Київ: КДП, 1990. – С. 3–11.
- Мацько Л. І. Риторика: навч. посіб. / Л. І. Мацько, О. М. Мацько. – Київ: Вища шк., 2006. – 311 с.
- Мацько Л. І. Стилістика української мови: підруч. / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – Київ: Вища шк., 2003. – С. 72–140.
- Плачинда С. Словник давньоукраїнської міфології / С. Плачинда. – Київ: Український письменник, 1993. – 63 с.
- Коваль А. П. Спочатку було слово : крилаті вислови біблійного походження в українській мові / А. П. Коваль. – Київ: Либідь, 2001. – 312 с.
- Ямчук П. М. Філософія буття української мови в ціннісно-смісловому контексті ХХ–ХХІ століть / П. М. Ямчук // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія : зб. наук. пр. – Одеса, 2018. – Вип. 32, т. 3. – С. 143–148.

В історії української стилістики виокремлюють такі складники: давня слов'янська міфологія, антична культура, біблійні джерела, стилістичні джерела давньоукраїнської доби та український фольклор.

Своїм корінням українська стилістика сягає *давньої слов'янської міфології*. Наші давні предки наділяли слово чародійною силою, яка переносила слова за своїми асоціаціями на непізнаний світ – так розширюється семантичний обсяг слова, виникають мовні одиниці з міфологічною семантикою (міфологеми).

Антична культура, представлена культурою Давньої Греції і Риму (VIII ст. н. е. – V ст. н. е.), що мала чотири етапи (архаїчний, класичний, еллінський, римський), справила помітний вплив на розвиток світової культури. Варто виділити з античної культури античну риторичку (теорія і практика ораторської майстерності) як праматір української стилістики. Архаїчний період давньогрецької літератури дав світові грецьку міфологію, епічну поезію в образах «Іліади» та «Одіссеї» Гомера. В українську літературу і мову з грецької міфології запозичено чимало тем і сюжетів, образів, що стали символами (*ахіллесова п'ята, Геракл, громовержець Зевс, Нарцис, Олімп, яблуко незгоди, Аполлон, Амур*). Класичний та еллінський періоди давньогрецької літератури залишили у спадок імена і загальні слова, що несуть стилістичне забарвлення (*демос, деспот, гімн, дифірамб, трагедія, комедія, драма, Прометей, Сократ, ідилія*).

У Київській державі грецька міфологія й антична риторика стали відомими в XI ст.: сучасник князя Ярослава чернець Георгій Амартол (грішник) уклав «Хроніку» на основі грецької міфології. Поширенню античної міфології та риторики, грецького й римського класицизму сприяло і те, що у той час на Україні у школах усіх типів вивчали грецьку і латинську мови, тому давня українська книжна мова насичена грецькими та латинськими словами. В період українського бароко, класицизму, романтизму в античному мистецтві вбачали зразок довершеності. Грецька міфологія та риторика живили творчість багатьох визначних діячів української культури XVII–XVIII ст., а також І. Котляревського, Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка.

Вихідною основою стилістики є й *антична риторика*, у зв'язку з чим доцільно проаналізувати майстерність таких ораторів, як Перікл, Сократ, Платон, Аристотель, Цицерон, Квінтіліан.

Біблія (*Старий завіт*, *Новий завіт*) збирала народну мудрість, сформувала моральні основи людського життя. Цікавим виявиться аналіз Книги Екклезіаста (становить основу старозавітної частини Біблії) та Нагірної проповіді Христа (поняття «гора» в риторичі і стилістиці набуває символічного змісту: гора – високість духу, урочистість; гора Голгофа – символ людських страждань).

Наука проповідувати називалася *гомілетикою* (або християнською риторикою), у зв'язку з чим доречно згадати таких популярних проповідників, як Григорій (у народі назвали Богословом; у календарі відзначений 7 лютого), Іоанн (названий Златоустом). Біблійна гомілетика збагатила стилістичну систему української літературної мови значною кількістю афоризмів (*випити гірку чашу, до сьомого коліна, нести свій хрест, тайна вечера, умивати руки, чаша терпіння*).

До проповідників та письменників *давньоукраїнської доби* належав Володимир Мономах (XI–XII ст.). Його «Повчання» свідчать про появу нового, живомовного народного начала у вітчизняній стилістиці. Перехідною формою від перекладної літератури до оригінальної можна вважати «Моління» Данила Заточника (XII ст.).

Пам'ятка історичного епосу – «Слово про похід Ігоря» – насичена тропами, порівняннями (конструкції з орудним відмінком), що стали пізніше характерними для найдавніших фольклорних українських текстів.

Особливою прикметою стилістики ранніх *літописів* («Повість минулих літ» Нестора) є оповідна манера монотонного нанизання приєднувальних частин, повтори однакових сполучників, нагромадження однорідних членів, паралельна будова речень. Літописні традиції Київської держави продовжили козацькі літописи.

Давня книжна українська літературна мова була представлена у такому жанрі, як *українські грамоти*, які засвідчили вкраплення живомовних лексичних елементів до офіційно-ділового стилю.

Зауважимо, що загалом українська мова давньоукраїнського періоду об'єднувала в собі два мовні береги: українську літературну мову («слов'яноруська»), що розвивалася на книжних джерелах офіційно-ділового письменства, і живу народну мову, яка ще не мала усно-розмовної літературної форми (була у вигляді говірок).

У XVI ст. виникає *«проста» мова*, яка поєднала в собі елементи книжної церковнослов'янської і тогочасної живої розмовної мови освічених українців, які посилили увагу до освіти народу. Цією мовою написано «Пересопницьке євангеліє» (1556–1561 рр.) та більшість послань Івана Вишенського.

І. Огієнко відзначав, що «XVII вік – це золотий вік нашого письменства, нашої культури». І він мав рацію. Київ у той час став центром української науки. Це був період поширення книгодрукування, масового відкриття братських шкіл. У Києві в 1615 р. була заснована вища школа при Києво-Братському монастирі на Подолі. У 1631 р. відкрита митрополитом Петром Могилою Лаврська школа. У 1632 році обидві школи об'єдналися у Києво-Могилянську колегію (пізніше – академію), що стала осередком освіти й культури в Україні, випускниками якої були Феофан Прокопович та Григорій Сковорода. Риторика, що тут викладалась, орієнтувалась на бароковий стиль, пишномовні формули, символи.

Джерелом стилістики є й *український фольклор* з його поетичним словником (традиційні епітети, порівняння, редуплікація, слова-символи).

З-поміж джерел збагачення стилістики української мови виокремимо такі: жива народна мова, усна народна творчість, літературно-писемні традиції попередніх етапів розвитку української мови, ділове письменство, діалекти, класична і сучасна українська література, взаємозв'язки з іншими літературними мовами (спорідненими і неспорідненими), запозичення, мовотворчість визначних діячів української культури, мовлення засобів масової інформації.

ЗАВДАННЯ

Завдання 1. У поданому уривку вкажіть етноміфологеми. З'ясуйте функціонально-стильове призначення цих мовних одиниць у творі П. Загребельного.

Не почув з його [діда Родима] уст малий [Сивоок] назви жодного бога, але незабаром знав уже всіх, вловивши то раз, то вдруге з уст заброд-купців, які торгувалися з Родимом за його посуд і за його богів, і вже знав, що отой чотирилиций, скупчений у мудрості своїх чотирьох ликів, повернутих на всі чотири сторони світу, Світовид, а той гнівливий, іскряно-жовтий – то бог блискавиць Перун, а зелений, мов причасність лісових гущавин, пастуший покровитель Велес, а той надутий, мов купка, ширококоніздрий, з жадібними очима – то Сварог, верховний бог неба і світу; найліпший же для Сизоока видався Ярило, господар всього плодючого й родючого, щедрий, всемогутній мідяноголовий бог, завітчаний таким зеленим зелом, яке нікому й не снилося (П. Загребельний).

Завдання 2. Проаналізуйте уривок із книги Екклезіяста. Чи властива йому афористичність? У чому виявляються особливості його синтаксичної організації?

Які афоризми з цього тексту успадковані українською мовою? Поміркуйте, у якій ситуації Ви могли б скористатися висловлюванням із книги Екклесіяста?

«Для всього свій час. Для всього свій час і година своя кожній справі під небом: час родиться і час помирати, час садити і час

виривати посаджене, час вбивати і час зцілювати, час руйнувати і час будувати, час плакати і час реготати, час ридати і час танцювати, час розкидати каміння і час громадити каміння, час обіймати і час ухилиятися обіймів, час шукати і час розгубити, час збирати і час розкидати, час дерти і час зашивати, час мовчати і час говорити, час кохати і час ненавидіти, час війни і час миру» (Із Книги Екклесіяста).

Завдання 3. Прочитайте уривок з «Повчань» Володимира Мономаха. Які засади народної моралі, відбиті у «Повчаннях», вам близькі? Якими ви керуєтесь у повсякденному житті? Якими мовними засобами створюється афористичність висловлень Мономаха?

... Бога ради, не лінуйтеся, я благаю вас...

Усього ж паче – убогих не забувайте, але, наскільки є змога, по силі годуйте і подавайте сироті, і за вдовицю вступіть самі, а не давайте сильним погубити людину. Ні правого, ні винного не вбивайте і не повелівайте вбити його... Старих шануйте, як отця, а молодих – як братів. У домі своїм не лінуйтеся, а за всім дивіться...

щоб не посміялися ті, які приходять до вас, ні з дому вашого, ні з обіду вашого.

Ні пиття, ні їди не потурайте, ні спанню. Лжі бережіться, і п'янства, і блуду, бо в сьому душа помирає і тіло...

Недужого одвідайте, за мерцем ідіте, тому що всі ми смертні єсмо.

І чоловіка не лишіть, не привітавши, добре слово йому подайте.

А коли добре щось умієте – того не забувайте, а чого не вмієте –

то того учітеся, так же, як отець мій. Удома сидячи, він зумів знати п'ять мов, а за се почесць єсть од інших країв.

*Линощі ж – усьому лихові мати: що людина вміє, те забуде,
а чого не вміє – то того не вчиться.*

Завдання 4. З'ясуйте, яку функцію виконують конструкції з формою орудного відмінка в уривку із «Слова про похід Ігоря, сина Святослава внука Олега», пам'ятки ранньоукраїнської стилістики. Оскільки подібні конструкції пізніше стали характерними для найдавніших фольклорних українських текстів, поміркуйте, в умовах якої мовленнєвої ситуації доцільно, на вашу думку, послуговуватись такими граматичними формами?

А Ігор-князь поскочив горностаєм в очерет і білим гоголем на воду. Зметнувся на борзого коня і скочив з нього сірим вовком. І помчав він до луку Дінця, і полетів соколом під млою; Скочив од них лютим звіром; Встала обида в силах Даждьбожого внука [тут йдеться про руський народ], вступила дівою на землю Трояна, заплескала лебединими крильми на синім морі край Дону.

Завдання 5. Мовотворчість Г. Сковороди поповнила українську мову афоризмами. Напишіть твір-мініатюру на одну із запропонованих тем:

- «Не за обличчя судить, а за серце»;
- «З видимого пізнай невидиме»;
- «Хто думає про науку, той любить її, а хто її любить, той ніколи не перестане вчитися».

Завдання для самостійного виконання

Завдання 1. Підготуйте повідомлення про одне із джерел стилістичної системи української мови:

- Риторика й антична міфологія;
- Антична риторика як одне з джерел стилістики;
- Грецькі риторичні школи (Горгій, Сократ, Платон, Демосфен, Аристотель);
- Римська риторика (Цицерон, Квінтіліан);
- «Слово о полку Ігоревім» як перлина ранньоукраїнського красномовства;
- «Поетика» і «Риторика» Феофана Прокоповича, його вчення про три стилі;
- Стилістичні особливості послань Івана Вишенського;
- Стилістичні особливості мови творів Григорія Сковороди;
- Грецька міфологія у творчості І. Котляревського, Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка;
- Індивідуальна мовотворча практика видатних діячів української літератури і культури як джерело збагачення стилістики української мови;
- Мовлення засобів масової комунікації як джерело збагачення стилістики української мови.

Тема 3. Стиль як основне поняття стилістики

Контрольні запитання:

1. Стиль як функціональний різновид мови. Критерії виокремлення функціональних стилів.
2. Експресивні стилі.
3. Поняття про ідіостиль.
4. Стильові норми.

Література:

Ващенко В. С. Стилістичні явища в українській мові / В. С. Ващенко. – Харків: Вид-во ХДУ, 1958. – Ч. 1. – 228 с.

Волошук В. І. Індивідуальний авторський стиль, ідіолект, ідіостиль: питання термінології / В. І. Волошук // Філологія. Мовознавство: наук. пр. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2008. – Вип. 79, т. 92. – С. 5–8. – Режим доступу : <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/philology/2008/92-79-1.pdf>

Дегтярьова І. Інтертекстуальність як спосіб індивідуального текстотворення Ю. Іздрика / І. Дегтярьова // *Культура слова*. – 2007. – Вип. 68 – 69. – С. 12–17.

Дідух Х. Ідіостиль як відображення авторської картини світу / Х. Дідух // *Філологічні науки. Риторика і стилістика*. 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/15_NNM_2012/Philologia/2_111114.doc.htm 3.

Дудик П. С. *Стилістика української мови: навч. посіб.* / П. С. Дудик. – Київ: Академія, 2005. – С. 7–20; 27–30; 54–58; 99–109.

Городиловська Г. Проблема стилів в українському мовознавстві / Г. Городиловська // – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.journ.lnu.edu.ua/movazmi/body/visnyk23/Statti_Horodylovska.htm

Єрмоленко С. Я. Лінгвостилістика: основні поняття, напрями й методи дослідження / С. Я. Єрмоленко // *Мовознавство*. – 2005. – № 3–4. – С. 112–125.

Єсипенко Н. Г. Особливості індивідуального стилю автора в художній літературі / Н. Г. Єсипенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/SND/Philologia/3_jesipenko%20n.doc.htm

Коткова Л. Ідіостиль, індивідуальний стиль і ідіолект: проблеми розмежування / Л. Коткова // *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Серія: філологічні науки*. – 2012. – Кн. 2. – С. 26–29.

Мацько Л. І. *Стилістика української мови: підруч.* / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – Київ: Вища шк., 2003. – С. 140–241.

Мацько Л. І. Стиль як основна категорія лінгвостилістики / Л. І. Мацько // *Семантика і структура східнослов'янських мов: До 200-річчя з дня народження І. Даля*. – Київ: Т-во «Знання» України, 2001. – С. 262–268.

Мацько Л. І. Стиль як основне поняття стилістики / Л. І. Мацько // *Укр. мовознавство*. – 1990. – № 17. – С. 29–35.

Мова і час: Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови. – Київ: *Наук. думка*, 1977. – С. 3–72.

Ніколенко О. М. Стиль та проблеми стильового аналізу. Трагування стилю в різних науках / О. М. Ніколенко // *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. – 2005. – № 4. – С. 22–28.

Пилинський М. *Мовна норма і стиль* / М. Пилинський. – Київ: *Наук. думка*, 1976. – 288 с.

Сучасна українська літературна мова. *Стилістика* / За ред. І. К. Білодіда. – Київ: *Наук. думка*, 1973. – С. 5–22.

Теребус Р. До проблеми ідіостилу: термінологічний аспект / Р. Теребус // *Типологія та функції мовних одиниць: наук. журнал*. – Луцьк: СНУ ім. Лесі Українки, 2016. – № 1 (5). – 2. – С. 174–182.

У сучасному мовленні слово «стиль» стало засобом реалізації понять різних сфер людських знань, про що свідчить надзвичайно широка сполучуваність його з іншими словами. Досі у лінгвістичній стилістиці немає єдиного усталеного і загальноприйнятого визначення стилю. Цей факт зумовлений тим, що поняття стилю багатопланове і може визначатися за кількома критеріями.

У сучасний період, коли активно розвиваються такі напрями лінгвістичних досліджень, як комунікативна лінгвістика, прагмалінгвістика, антропоцентрична лінгвістика, посилюється увага до проблем функціональної стилістики, а саме до застосування функціонально-стилістичного підходу під час розгляду мовних явищ, який «передбачає вивчення мовних одиниць різних рівнів у процесі їхнього реального використання в певній комунікативній ситуації» [Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В. Ярцевой. – М., 1990. – С. 76]. Будь-який мовний текст належить до конкретного функціонального стилю. «Поняття тексту, текстової схеми, – зазначає С. Єрмоленко, – стосується стилю як цілісності, як певного динамічного явища, процесу, підпорядкованого комунікативним намірам, меті мовця» [Єрмоленко С. *Стилістика сучасної української літературної мови в контексті слов'янських стилістик* //

Мовознавство. – 1998. – № 2–3. – С. 27]. Природа функціональних стилів зумовлена об'єктивною реальністю. Принципи виокремлення та класифікації функціональних стилів значною мірою залежать від погляду того чи іншого дослідника.

Лінгвісти одностайно констатують наявність у мові різних функціональних стилів. Розбіжності виникають у підходах до з'ясування характеру й ролі тих чинників, що формують функціональний стиль. Сьогодні існують різні підходи до класифікації функціональних стилів, кількість цих стилів та їх назви не збігаються. Академік В. Виноградов ґрунтується на суспільних функціях мови – спілкування, повідомлення та впливу, внаслідок чого розрізняє такі стилі: *ужитково-побутовий стиль* (функція спілкування); *ужитково-діловий, офіційно-документальний і науковий* (функція повідомлення); *публіцистичний і художньо-белетристичний* (функція впливу) [Виноградов В. Стилістика. Теория поэтической речи. Поэтика. – М., 1963. – 256 с. – С. 6].

А. Коваль також визначає стилі за функціями мови: *розмовний стиль* (функція спілкування), *науковий, діловий* (функція повідомлення), *публіцистичний і художній* (функція впливу) [Виноградов В. Стилістика. Теория поэтической речи. Поэтика. – М., 1963. – 256 с. – С. 6].

Б. Кулик і О. Масюкевич вважають, що ґрунтуючись на функціонально-мовному принципі, в сучасній українській літературній мові можна виділити такі основні мовні стилі: *науковий, публіцистичний, офіційно-діловий, літературно-художній*.

У «Нарисах загальної стилістики сучасної української мови» І. Чередниченко стверджує, що в основу визначення стилів мови варто покласти «мовні засоби та способи їх використання» [Чередниченко І. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови. – К., 1962. – С. 41]. Учений виокремлює такі стильові різновиди: 1) *мова живого усного загальнонаціонального спілкування*, 2) *офіційно-діловий стиль*, 3) *мова наукової і технічної літератури*, 4) *стилі масової радянської преси та агітаційно-масової публіцистики*, 5) *ораторський стиль*, 6) *мова художньої літератури та естетико-художньої публіцистики*.

В академічній «Стилістиці сучасної української літературної мови» за редакцією академіка І. Білодіда стилі розрізняються за основною комунікативною функцією: *стиль наукового викладу* (пізнавально-інформативна функція), *публіцистичний* (інформативно-пропагандистська функція), *офіційно-діловий* (настановчо-інформативна функція), *художньо-белетристичний* (естетично-інформаційна функція). Деякі дослідники розглядають як самостійний *епістолярний стиль*. Такий же поділ стилів в українській літературній мові подано у праці «Стиль і час. Хрестоматія» – *стиль художньої літератури, публіцистичний стиль, науковий, офіційно-діловий та епістолярний*.

Чимало вчених визнає залежність функціонально-стильової диференціації мови від найважливіших сфер мовного спілкування. Серед основних сфер використання мови найчастіше називають суспільно-політичну діяльність, науку та освіту, адміністративно-виробничу діяльність, масову інформацію, побут. Зокрема Д. Шмельов стверджує, що стилі мови залежать від сфери спілкування, тобто функціонально-стильова диференціація мови зумовлюється метою і характером комунікації. Учений пропонує свою диференціацію стилів мови, яку прийняли багато лінгвістів і яка охоплювала *розмовне мовлення, художнє мовлення і «спеціальне» мовлення*, з такими функціонально-мовленнєвими стилями, як *офіційно-діловий, газетно-інформаційний, науковий і публіцистичний* [Шмельов Д. Русский язык в его функциональных разновидностях. – М., 1977. – С. 75].

Комунікативна сфера потрібна, але це недостатня умова для існування відповідного функціонального стилю. «Кожен функціональний стиль, – зазначає Ю. Арешенков, – формується під впливом сукупної дії низки ряду екстралінгвістичних чинників, а саме: форми вияву мови (усна / писемна), виду мовлення (діалог / монолог), способу комунікації (масова / особиста) та ін. Саме вони, – продовжує мовознавець, – по-різному впливають на мовну структуру текстів і визначають їхню мовну стильову специфіку» [Арешенков Ю. «Стиль» як категоріальне поняття стилістичної науки // Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія: зб. наук. пр. – Чернівці, 2001. Вип. 117–118. – С. 78].

М. Кожина вважає, що в основу класифікації стилів доцільно покласти, по-перше, *екстралінгвістичні принципи*, тобто враховувати мету і завдання комунікації в тій чи іншій сфері спілкування, адже залежно від цього в кожній сфері спілкування формуються свої прийоми добору й використання мов-

них засобів, по-друге, принцип, запропонований В. Виноградовим: *урахування різних функцій мови*, започаткований Ш. Баллі й ученими чеської школи, на підставі чого виокремлюють *публіцистичний, науковий, офіційно-діловий, розмовно-побутовий стилі і стиль художньої літератури*.

У сучасній функціональній стилістиці існують класифікації, які визначають таку систему стилів: *художній, науковий, офіційно-діловий, розмовний, публіцистичний та інформаційний стилі*. Останній виходить за межі власне публіцистичного стилю (Д. Баранник, Ю. Арешенков). В інформаційному стилі «реалізується мовна функція повідомлення, інформування, тоді як у власне публіцистичних текстах актуалізується функція впливу, або апелятивна» [Арешенков Ю. Класифікація функціональних стилів і вивчення стилістики у вищій та середній школі // Мовознавство. – 1993. – № 1. – С. 44]. Цей різновид спеціального мовлення діє у сфері масової комунікації (преса, радіо, телебачення, інформаційні агентства, редакції, творчі об'єднання) та має на меті повідомити про найважливіші явища навколишньої дійсності й реалізується за допомогою специфічних мовних засобів: чітка стандартна схема організації тексту, висока частотність уживання термінів і оцінної лексики, активне функціонування форм персональності, широке використання експресивних засобів у поєднанні зі звичними стандартними для цього стилю засобами мовного вираження.

Мовознавці Н. Бабич, В. Задорожний, Н. Дзюбишина-Мельник додали до цих класифікацій ще одну, яка містить у своєму складі *конфесійний стиль*, що пов'язаний з особливою сферою людського буття – релігією. В основу виділення конфесійного стилю, на думку Н. Дзюбишиної-Мельник, покладено сферу «спілкування людської душі з Богом через церкву». «Найприкметніша риса цього стилю, – зазначає дослідниця, – значна кількість так званих маркованих слів, тобто пристосованих до використання саме в конфесійному стилі» [Дзюбишина-Мельник Н. Ще один стиль української літературної мови // Культура слова. – 1994. – Вип. 45. – С. 16]. На думку Г. Городиловської, уже зараз можна говорити про сформованість стилю як окремого різновиду української мови і вважати його повноцінним складником її функціонально-стильової сфери [Городиловська Г. Проблема стилів в українському мовознавстві // Режим доступу: http://old.journ.lnu.edu.ua/movazmi/body/visnyk23/Statti_Horodylovska.htm]

Найпоширенішою у науковій літературі є на сьогодні класифікація, згідно з якою виділяють п'ять основних стилів мови: *науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, художній та розмовний* (М. Пилинський, О. Пономарів, М. Пентилюк, Н. Ботвина, С. Єрмоленко, Н. Озерова, Г. Городиловська). Наведена класифікація спирається на функціонально-стилістичну концепцію академіка В. Виноградова, який пов'язує диференціацію стилів із суспільними функціями мови і може стосуватися практично всіх високорозвинених мов.

За робоче визначення стилю рекомендуємо таке: «*Стиль – історично сформований, суспільно усвідомлений різновид загальнонаціональної літературної мови, який різниться принципами відбору та організації мовних засобів і частково самими мовними засобами відповідно до сфер спілкування*» (Л. Мацько).

На думку С. Єрмоленко, у мові на лексичному і граматичному рівнях паралельно існують варіантні і синонімічні форми мовних одиниць, у зв'язку з чим можна говорити про стиль як *вибір і komponування мовно-виразових засобів*.

Кожен мовний стиль формується із стилетвірних і нестилетвірних явищ. *Стилетвірні мовні одиниці* зосереджують у собі неповторну стильову своєрідність, сконцентровано виявляються в одному стилі, а в інших простежуються лише частково. *Нестилетвірні мовні одиниці* однаково властиві всім стилям і не формують специфічної самобутності жодного з них.

У мовознавчій теорії і в мовленнєвій практиці варто розрізняти терміни «стиль мови» і «стиль мовлення». *Стиль мови* – різновид літературної мови; один із своєрідних способів використання літературної мови. *Стиль мовлення* – функціонально-стилістичне використання тих мовних одиниць, з яких сформувався кожен із стилів мови; це конкретне комунікативне використання окремою особою мовних елементів певного стилю.

До основних *принципів виокремлення стилів мови* належать: *лексико-граматичний* (врахування семантики, морфемного, морфологічного й синтаксичного оформлення мовних одиниць, котрими фор-

мується своєрідність мовленнєвого вияву кожного окремого стилю) та *функціональний* (до уваги беруться характер і сутність мовлення в межах окремого стилю, його комунікативна мета і сфера вияву).

На думку Л. І. Мацько, в основу класифікації стилів сучасної української мови покладено *суспільні функції*, що виконує стиль, *сфера виробничої діяльності*, в якій постає і формується стиль, *форма вияву* (усна чи писемна), *спосіб комунікації* (масова / індивідуальна), *ситуація* (умови, слухачі, аудиторія), *тип і вид мовлення* (розповідь, опис, міркування; монолог, діалог, полілог), *тематичні і конотативні ознаки* мовних одиниць, особливості *текстотворення*.

Кожний із функціональних стилів має свої підстили, або жанрові різновиди. У цьому плані думки мовознавців теж не є одноставними.

Як засвідчують дослідження учених, у межах *наукового стилю (НС)* виділяються різні підстили. Дослідники за критерії їх виділення беруть різні функції і сфери застосування НС. Проте, якими б різними не були позиції дослідників (М. Пилинського, А. Коваль, О. Митрофанової, К. Ленець, О. Пономаріва, Н. Ботвиної, М. Пентилюк), зіставлення цих позицій дає змогу виділити такі спільні підстили НС 1) *власний науковий (академічний) підстиль* (монографія, рецензія, стаття, наукова доповідь, повідомлення, курсова й дипломна роботи, реферат, тези); 2) *науково-популярний підстиль* (науково-популярна література) та 3) *науково-навчальний (дидактичний) підстиль* (підручники, посібники, лекції, бесіди). Деякі мовознавці вважають, що україномовний власне науковий підстиль майже не реалізується. За їх переконаннями, функції власне наукового підстилю виконує в україномовному спілкуванні *науково-технічний мікростиль* (А. Коваль, Н. Непійвода). Крім цих підstilів НС, в самостійні підстили вчені виділяють *виробничо-технічний* (О. Пономарів, М. Пентилюк), *науково-інформативний* та *науково-діловий* підстили (М. Федосюк, Є. Панченко).

Г. Городиловська пропонує у межах НС сучасної української літературної мови виділяти такі підстили: *власне науковий (академічний)*, *науково-навчальний*, *науково-популярний*, *науково-технічний* та *науково-фантастичний*.

Офіційно-діловий стиль (ОДС) має свої підстили. Дослідниця ОДС А. Марахова виділяє такі його підстили: 1) *законодавчий* (закони, укази, статuti, постанови); 2) *дипломатичний* (декларації, міжнародні договори, конвенції, комюніке, меморандуми, ноти, угоди, ультиматуми, міжнародні заяви, акти); 3) *адміністративно-канцелярський* (статuti, інструкції, постанови, накази, розпорядження, договори, контракти, заяви, автобіографії, звіти, службові листи, доповідні, характеристики, свідоцтва, розписки та ін.). Деякі мовознавці виокремлюють *юридичний підстиль*, який використовується в юриспруденції (судочинство, дізнання, розслідування, арбітраж) (М. Зубков).

Публіцистичний стиль (ПС), на думку Г. Колесник, характеризується такими підстилями: 1) *власне публіцистичний* (повідомлення, хроніка, прокламації, відкриті листи, передові статті, огляди міжнародного життя); 2) *науково-публіцистичний* (великі праці на теми сучасної політики, економіки та суспільних відносин, літературно-критичні статті, наукові та літературно-мистецькі огляди, рецензії); 3) *художньо-публіцистичний* (нариси, фейлетони, памфлети, мемуари, політичні доповіді). Як окремі підстили ПС С. Єрмоленко розглядає *мову преси* (інтерв'ю, репортаж, хроніка, нарис); *мову радіо і телебачення* (мова дикторів, ведучих радіо і телепередач); *усну публічну мову* (промови, виступи на зборах, мітингах). Д. Баранник виділяє *церемоніальний різновид* ПС.

За родами і жанрами літератури поділяється на підстили *художній стиль (ХС)*: 1) *епічний, прозовий* (епопея, казка, роман, повість, оповідання, байка, новела, художні мемуари, нарис); 2) *ліричний, поетичний* (поема, балада, пісня, гімн, елегія, епіграма); 3) *драматичний* (драма, трагедія, комедія, мелодрама, водевіль); 4) *комбінований* (ліро-епічний твір, ода, художня публіцистика, драма-феєрія, усмішка).

У *розмовному стилі (РС)* (більшість дослідників надають перевагу терміну «розмовне мовлення» – І. Білодід, М. Жовтобрюх, В. Костомаров, О. Сиротиніна, Н. Шведова, О. Земська, П. Дудик) і поділяють його на два підстили: 1) *розмовно-побутовий* і 2) *розмовно-офіційний*.

Крім основних п'яти функціональних стилів та їх жанрових різновидів (підstilів), дослідники виділяють інші стилі. Це *конфесійний стиль (КС)* (пропонують ще такі найменування цього стилю:

богословський, церковний, релігійний). На думку дослідника І. Грималовського, цей стиль доцільно поділити на такі підстили: 1) *сакральний* (Святе письмо, канонічні молитви); 2) *літургійний* (літургійні тексти); 3) *проповідницький* (релігійні проповіді); 4) *науково-конфесійний* (наукові праці з богослов'я); 5) *художньо-конфесійний* (авторські молитви, переспіви біблійних текстів, наприклад, Шевченкові «Давидові псалми») [Грималовський І. Мовостиль Василя Ферлеєвича // Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія. – Чернівці, 2001. – Вип. 119. – С. 170].

Дослідники *епістолярного стилю (ЕС)* К. Ленець, М. Пилинський, В. Німчук, Б. Шарпило заявляють про наявність у цьому стилі двох підстилів: 1) *офіційного (службового)* і 2) *неофіційного (приватного)*. «Залежно від теми листа, його призначення і взаємин кореспондентів, – пише К. Ленець, – листи можна поділити на родинно-побутові; інтимно-товариські; приватно-ділові; офіційно-ділові» [Ленець К. Епістолярний стиль // Стиль і час. Хрестоматія / Відп. ред. М. Пилинський. – К., 1983. – С. 209].

Сьогодні багато уваги приділяють дослідженню теорії та історії *ораторського стилю* (Г. Апресян, Н. Безменова, М. Герман, Е. Ключев, Е. Корнилов, Г. Сагач, Т. Іржі). У книзі «Ораторське мистецтво» Г. Апресян розрізняє такі види цього стилю: 1) *громадсько-політичне ораторське мистецтво* (лекції на громадсько-політичні теми, політичні промови, огляди, виступи на мітингах, агітаційні промови); 2) *академічне ораторське мистецтво* (наукова доповідь); 3) *судове ораторське мистецтво*; 4) *промови з нагоди громадських урочистостей* (ювілейна промова або поздоровлення, тост); 5) *церковні проповіді* [Апресян Г. Ораторское искусство. – М., 1978. 278 с.].

Важливою ознакою розмежування функціональних стилів є *стилістична опозиція* «книжний елемент» – «нейтральний елемент» – «розмовний елемент». Саме за наявністю, активним функціонуванням книжних елементів науковий, офіційно-діловий, публіцистичний зараховують до книжних стилів. Художній стиль щодо використання і книжних, і розмовних елементів займає особливе місце у системі функціональних стилів. Художній і публіцистичний стилі широко послуговуються розмовними нормативними засобами, які здатні передавати безліч емоційно-експресивних відтінків мовлення. Нейтральне – те, що не відчувається як спеціально вживане. Нейтральні елементи властиві всім функціональним стилям.

Отже, за суттєву ознаку, що розмежовує функціональні стилі, можна прийняти характер взаємодії в межах кожного стилю книжних, розмовних і нейтральних мовних одиниць.

Крім поняття «функціональний стиль», існує поняття *експресивний стиль* – різновид мови, що сформувався за ступенем експресії думок і почуттів, емоцій, настанов на досягнення цілей і мети незалежно від сфери діяльності. Вчення про експресивні стилі мало свій початок в античній риторичі (наука про три роди промов і стилі їх виголошення), що пізніше розвинулося в риторичі Феофана Прокоповича та інших вітчизняних риторів у вчення про три стилі: *високий* (має хвилювати слухачів, збуджувати уяву, викликати сильні емоції, тому цей стиль насичений фігурами, метафорами; він має величавий, урочистий виклад), *середній* (придатний для помірних думок та емоцій, для звеселяння), *низький* (служить для повчань і розповідей, навчання, ним розповідається про буденні справи, тому немає потреби в особливих фігурах і тропях).

У новій українській літературній мові експресивні стилі підпорядковані функціональним і розвиваються в межах тієї самої мовної системи. У цьому головна відмінність мовних стилів сучасної мови від стилів донціональної літературної мови. Якщо в XVI–XVIII ст. творам високого, середнього й зниженого звучання відповідали три різні мовні системи (старослов'янська, проста руська й народно-розмовна), то від часів І. Котляревського нова українська літературна мова становить єдину систему, в якій розрізняються засоби створення високого героїчного стилю (книжні старослов'янські, книжні староукраїнські і фольклорні лексичні та граматичні елементи), високого ліричного стилю (постійно оновлюваний поетичний словник, що має в своїй основі фольклорне джерело), зниженого комедійного стилю (розмовні просторічні слова й форми, діалектизми, okazionalizmi). В основу кожного з цих мовних експресивних стилів покладена єдина загальнонародна літературна мова.

У мовознавчій літературі традиційно експресивні стилі поділяють на *високий, знижений і нейтральний*. Елементи нейтрального стилю є міжстильовими, тобто можуть уживатися в будь-якому

функціональному стилі практично без обмежень. Елементи високого чи зниженого стилів, як правило, закріплені за певними різновидами мови. «Фактично експресивні стилі, – зазначає С. Єрмоленко, – створюють ґрунт для виникнення колоритно-стилістичних різновидів української мови, що урізноманітнюють, деталізують функціональні стилі сучасної української мови» [Єрмоленко С. Стилістика сучасної української літературної мови в контексті слов'янських стилістик // Мовознавство. – 1998. № 2–3. – С. 30]. Тому, на думку В. Русанівського, важливо простежити співвідношення експресивних та функціональних стилів. «Говорячи про будь-який функціональний стиль сучасної літературної мови чи то з погляду його формування, чи виявлення сучасних тенденцій розвитку, – пише академік, – ми не можемо обминути проблеми співвідношення в кожному з них елементів високого (урочистого), середнього (нейтрального) і зниженого, розрахованого на збудження негативних емоцій» [Русанівський В. Співвідношення функціональних і експресивних стилів мови // Слово і труд. – К., 1976. – С. 81].

Кожен із функціональних та експресивних стилів реалізується у двох формах: усній і писемній, що залежать від форми спілкування – безпосередньо чи через писемні документи. Для різних стилів різною мірою характерна та чи інша форма спілкування. У всіх стилях функціонують обидві форми (і усна, і писемна), проте для одних стилів (наукового, офіційно-ділового, публіцистичного, художнього, конфесійного та епістолярного) переважає писемна форма, а для інших (розмовного і ораторського) – усна. Писемні стилі сформувалися на книжній основі, тому їх називають *книжними*, на противагу розмовному і ораторському стилям, які належать до усних.

Отже, *експресивний стиль* має викликати в людини певні почуття; *функціональний стиль* виробляється у певній сфері життя і діяльності суспільства та служить задоволенню потреб побутового спілкування, розвитку мистецтва слова, науки, правових відносин, виробництва. Історія літературної мови засвідчує постійну взаємодію експресивних і функціональних стилів.

Важливо відзначити, що однією з тенденцій розвитку, збагачення функціональних стилів є активний процес стильової інтеграції, який відбиває проникнення елементів одного стилю в інший, вироблення спільного міжстильового фонду лексики, фразеологізмів і т. ін.

Стилї літературної мови не становлять замкнутої системи. Між усіма стилями (і функціональними, і експресивними) існує постійна взаємодія. «Історія літературної мови, – зазначає В. Русанівський, – засвідчує постійну взаємодію зазначених стилів» [Русанівський В. Співвідношення функціональних і експресивних стилів мови // Слово і труд. – К., 1976. – С. 76]. Ця взаємодія виявляється у взаємопроникненні елементів одного стилю у мовну тканину іншого. Навіть найбільш специфічні засоби певного стилю можуть використовуватися в іншому стилі. Межі між стилями рухомі. Академік В. Виноградов зауважує, що між стилями не існує непрохідних меж, вони не є замкнутими системами: «Ці стилі співвідносні. Вони почасти протиставлені, але значно більше зіставлені. Іноді вони перебувають у глибокій взаємодії і навіть у змішуванні» [Виноградов В. Стилістика. Теория поэтической речи. Поэтика. – М., 1963. – С. 6]. В іншій своїй праці В. Виноградов дублює цю думку: «Стилї, перебуваючи в тісній взаємодії, можуть частково змішуватись і проникати один у другий. В індивідуальному вжитку межі стилів можуть ще більше змішуватись, і один стиль може для досягнення тієї чи іншої мети вживатися у функції іншого» [Виноградов В. Проблемы русской стилистики. – М., 1981. – С. 19–20].

Питання про взаємодію стилів, взаємопроникнення елементів одного стилю в інший порушували у своїх працях В. Виноградов, І. Білодід, І. Гальперін, Г. Степанов, В. Ващенко, Р. Будагов, І. Чередниченко, М. Жовтобрюх. Взаємовплив і взаємопроникнення стилів – визначальна особливість стилістичної системи мови в наш час. В україністиці ці питання висвітлюють: А. Коваль, І. Їжакевич, Д. Баранник, О. Пономарів, М. Пилинський, В. Русанівський, М. Пентилюк, Н. Непийвода, С. Єрмоленко, Н. Ботвина, Н. Озерова, Л. Ставицька, в російському мовознавстві – М. Кожина, В. Звєгінцев, Н. Разинкіна, М. Чаковська й ін. Розглядають питання взаємодії стилів автори колективних монографій: «Мова і час. Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови» (К., 1977), «Взаємодія усних і писемних стилів мови» (К., 1982), «Жанри і стилі в історії української літературної мови» (К., 1989), «Взаємодія художнього і публіцистичного стилів української мови» (К., 1990). Взаємодія стилів виявляється лише в текстах, а не на рівні окремих одиниць мовної системи, «оскільки

